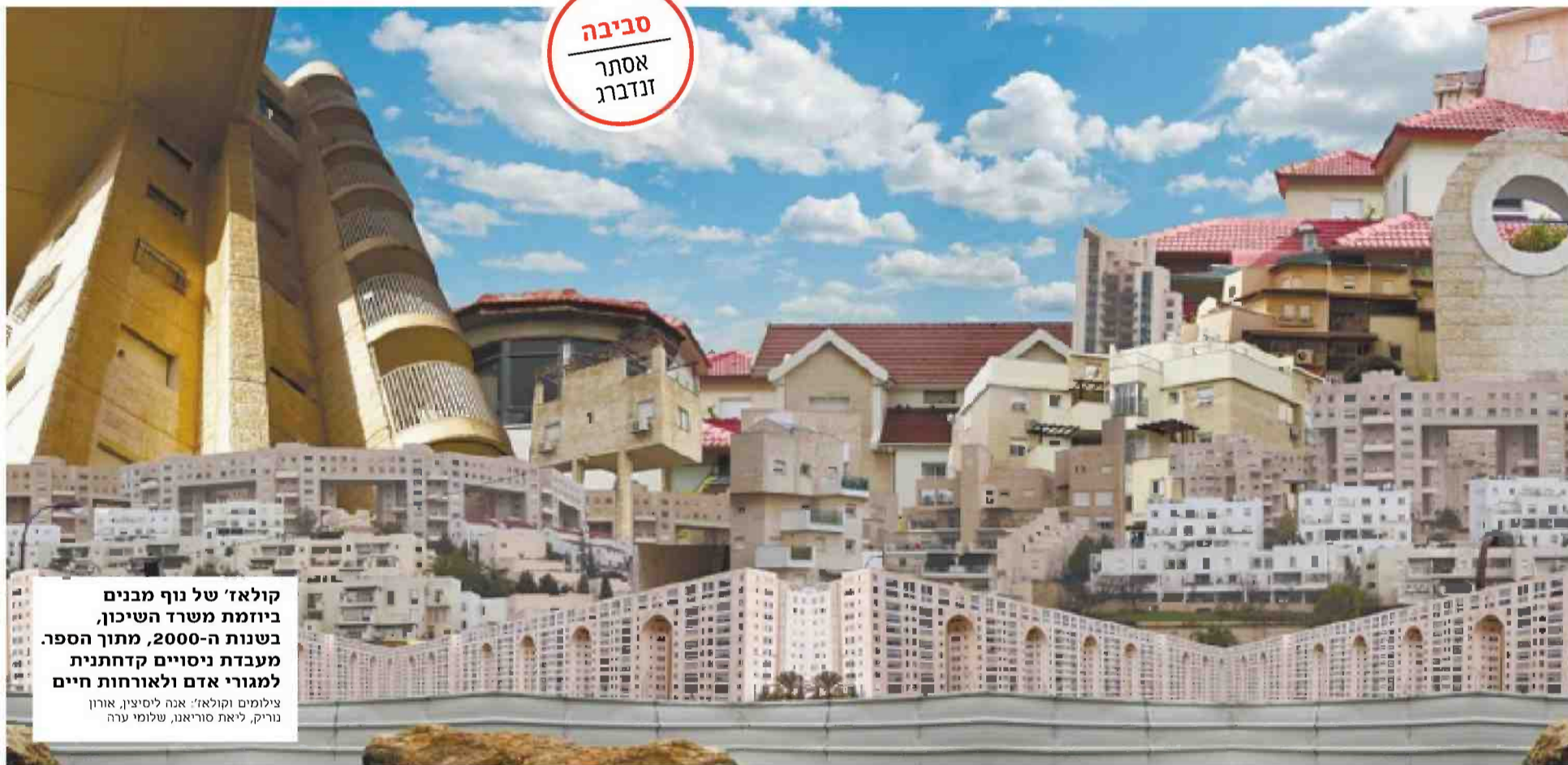

היה בישראל מפעל
מפואר: שיכון ציבורי

סביבה

06

סביבה

אסתר
זנדברג

**קולאז' של נוף מבנים
ביוזמת משרד השיכון,
בשנות ה-2000, מתוך הספר.
מעבדת ניסויים קדחתנית
למגורי אדם ולאורחות חיים**

צילומים וקולאז': אנה ליסיצין, אורון
נוריק, ליאת סוריאנו, שלומי ערה

הרע במפעלים והמפואר שבהם

ספר חדש על מדיניות השיכון הציבורי, מאת האדריכלית ד"ר הדס שדה, סוקר שישה עשורים של ניסויים, הצלחות וכישלונות הירוויאיים, בטרם הופרט התחום וישראל התמלאה פרוורי מגדלים

להצעה בספרה, בעקבות עבודת מחקר של סמדר שרון על תכנון המרחב הלאומי בשנים הראשונות למדינת ישראל. ריינר הציג לפי זר את אוכלוסיית המדינה באופן הדרגתי לאורך קווי הרכבת, כדי להבטיח נגישות לעבודה ולתי-עסוקה במרכז הארץ, ורק בשלי-בים מאוחרים יותר לפתח ערים ויישובים חדשים בפריפריה, על פי הצורה. "בניגוד לתוכנית שרון", כותבת שדה, "ריינר ראה לנגד עיניו את התושבים כקודמי מים לארץ. תוכניתו נדחתה משום שפיוור האוכלוסייה נראה למתכי-ננים מוגבל, והם העדיפו את צור-רכי המדינה על פני הצרכים של תושביה".

מה היה לו התקבלה תוכניתו של ריינר?
הדס שדה: "אין לי תשובה לשאל-לות כאלה. מה שלמדתי מכך הוא שרעיונות ותיאוריות שטרם זמנם, ללא גב אידיאולוגי, מתמוססים האידיאולוגיה השלטת היתה מגרי-

חדשות ובמאות יישובים חדשים על פני כל המרחב שנכבש ברובו במלחמת העצמאות, רוקן מיושביו ומיישוביו. השיקולים מאחורי התוכנית היו בעיקרם מדיניים וביטחוניים והם תורגמו לשפת התכנון על ידי אנשי מקצוע באגף התכנון - האב הקדמון של משרד השיכון - בראשות האדריכל אריה שרון. ביקורת נמתחה על התוכנית כבר בזמן אמת. מודלים אחרים לתכנון ארצי שהוצעו אז נדחו בנימוקים פרי-ליטיים בעיקרם, בהם "תוכנית הרכבת" שהעלה המהנדס הפרופי-סור מרקוס ריינר. שדר מתייחסת

זה המודרניזם בהתגלמותו, אומי-רת שדה, "ממציאים את הגלגל בכל פעם מחדש". לעתים קרובות נזנחו לאנחות גם "עכברי המעב-דה" - הרייזרים, אלה שלא הצליחו להיחלף ונותרו מאחור. לעבודת המעבדה היו שותפים אנשי מקצוע במשרד השיכון ומי-קבלי החלטות בדרג המדיני. הקי-שר בין שני צדי המתרס הוא ישיר ומורכב. את הסימביוזה מייצגת במובהק התוכנית הארצית הראי-שונה למדינת ישראל עם הקמתה. התוכנית היא ניסוי העל המכריע בתולדות המדינה. עיקרה פיי-זור האוכלוסייה בעשרות ערים

כיוזם ומתכנן בעל ראייה ואחריות כוללים, שחרט על דגלו מתן קורת-גג לכל, ועל סיועו להעמקת הקיי-טוב החברתי ואי צדק מרחבי. בראשית דרכו היה משרד השיי-כון אגף במשרד ראש הממשלה ואחר כך במשרד העבודה. בש-נת 1961 הוא היה למשרד בש-נות הווה שלו הוא היה מעבדת ניסויים קדחתנית למגורי אדם ולאורחות חיים, צורות מגורים, שכונות וערים, שמעולם לא הצי-ליחו להיות "ערים". הניסויים התקדמו בקפיצות, ללא רצף אבו-לוציוני או רגעי תיקון. כל ניסוי נזנח לטובת התחלה חדשה מאפס.

אפשרי ודבר לא אפשרי. כמו כל מפעל מודרניסטי. אין לבלבל את המונח שיכון ציבורי עם "דיוור ציבורי" מסובסה, שהוא סאגה אחרת. "המלים שיכון ציבורי מגלמות בחובן את התכי-גון והבנייה ביוזמה ציבורית תחת הנחיות אנשי המקצוע של אגף השיכון מאז הקמתו", כותבת שדה. לפיכך, גם כשהתכנון והביצוע נע-שים על ידי אדריכלים וקבלנים חיצוניים, "מדובר עדיין בשיכון ציבורי". בסוף שנות ה-90 הופרטו לחלוטין הבנייה הציבורית. כוחו של משרד השיכון נחלש, על מעי-לותיו - שאין להפחית בחשיבותן -

השיכון הציבורי במדינת ישראל הוא אחד ממפעליה המפוארים של המדינה, כרי-תבת האדריכלית ד"ר הדס שדה בספרה החדש "אבני הבניין של השיכון הציבורי: שישה עשורים של בנייה עירונית ביוזמה ציבורי-רית בישראל", ספר שהוא מפעל מפואר בזכות עצמו. אכן השיכון הציבורי היה המפואר במפעלים אבל גם הרע שבהם, ואם להמשיך בנימה מתפייטת את הפרפראזה על דיקנס, זה היה מפעל של חוכי-מה ושל טיפשות, של אמונה ושל ספקנות, של אור ושל אפלה, של תקווה וייאוש, של מחשבה שהכל

גדת למה שהציע ריינר. הצטופפות במרכז הארץ נחשבה אז הרת אסון ותוכנית כזאת לא היתה יכולה להתקבל. תוכניות שכן התקבלו ובוצעו שלא בזמן ובמקומן התגלו ככישלון. למשל ערה. העיר הוקמה בשנות ה-60. הרעיון מאחורי התיכון היה אורבני מאוד, עיר שבה הכל בקרבת מקום ובהליכה ברגל. אבל כל זה לא תאם את התקופה, שבה 'עירוניות' היתה זרה לתפישת העולם השלטת של קהילתיות ושכונתיות. שלא על פי התכנון נבנו קודם כל שכונות פרווריות וביניהן כבישים, והרעיון התעוות והתמוסס."

גם ניסויים מאוחרים יותר בעירוניות שזים משרד השיכון לא זכו להצלחה יתרה.

צילום: אבישג שאר-ישוב

שדר (בצילום): "השילוש של דירת יוקרה 5 חדרים", מרפסת שמש' ולובי שיש' הוא שמוכר, למי שיש לו במה לקנות. במידה רבה, זה ההסבר ליוקר הדיוור"

"היו ניסיונות. בפסגת זאב (בתכנון האדריכלים יער, קורין ושנער) ניסו ליצור רחוב עירוני עם שיש מושם מעורבים, חנויות בקומת הרחוב, על פי כל הכללים. מתכנני השכונה טיילו במרכז תל אביב, קיבלו השראה ודיברו על החזרה לרחוב. היו שרטוטים יפהפיים של רחובות אמיתיים, אבל העירוניות לא צלחה. הדירות שמעל החנויות איבדו מיד מערכן ואנשים ברחו. זה היה תמרור אזהרה, והמסקנה היתה שבשלבנים הראשונים של עיר חדשה אי אפשר לעשות עירוב שימור שים. ואז, בתור לקח, בעיר מודיעין כבר לא עשו את זה."

איך זה שאנשי המקצוע במי שרד השיכון התיישרו תמיד עם המדיניות מלמעלה?

"אדריכלים הם חלק בלתי נפרד מהשיטה. הם לא יזיזו את הסירה כי הם בתוך הסירה. הם בוחרים מראש, אולי בתת מודע, את מה שמתאים לתפישת העולם ההגמונית, ותורמים עליה נימוקים פרקטיים. בשנות ה-50, כשהאדיאולוגיה

השלטת היתה קרבה לאדמה, האדריכלים תיכננו שכונות עירוניות שנראו כמו כפרים וצבעו את התוכניות בירוק. בשנות ה-70 הם בנו מתחמים סגורים והפרידו בין כלי רכב להולכי רגל. הנימוק הפרקטי היה שמכוניות זה דבר רע וצריך לשמור על הילדים. אבל האדיאולוגיה שמאחורי הפרקטיקה היתה להגן על הקהילה הישראלית, שהיתה כבר בתהליך של התפרקות ועלייה של כוחות חדשים, כמו למשל גוש אמונים או הפנתרים השחורים."

את כותבת בספר על רובע חרדי ברמת בית שמש (בתכנון פלסנר אדריכלים) שנחל הצלחה תכנונית. האם ההצלחה קשורה לכך שהאוכלוסייה חרדית?

"כן, במידה רבה. ראשית, בנייה לאוכלוסייה חרדית היא רקמתית יותר ונמוכה יחסית בגלל בעיית המעליות. שנית, בנייני המגורים בשכונות החרדיות לא קופאים בזמן אלא משתנים לפי הצורך. עירוב השימושים שם מתחיל מבפנים ובאופן ספונטני. יש להם עסקים זעירים בתוך הבתים, מחשב, תפיש רה, וכיום משרד הבינוי והשיכון מכיל את המנגנון של 'המרת תכ' ליות' באופן מובנה בתכנון. מאחר שיש להם מעט מכוניות, מוקמים שירותים עירוניים ומוסדות ליד תחנות אוטובוסים. הנגישות והגמישות מובנות במרקם עצמו, במגרש עירוני קטן בלי צורך להתחכם יותר מדי. וזה מה שמצליח כנראה."

אחרי שישה עשורים של ניסויים וכישלונות הירואיים במי שרד השיכון, איפה נמצא הסיכוי לתיקון?

"כן, היו הרבה ניסיונות הירואיים ולכן גם הכישלונות הם הירואיים. אבל לא הכל כישלונות. אני נגד הפרטה פראית. כשהרווח הכסיפי הוא תזונה הכל, נדחקים החוצה שיקולים של איכות התכנון. אבל בעיקר אני מתנגדת לתכנון בגודל אחרי שנים שמשדר השיכון תיכנון ובונה בגודל, בשנים האחרונות המדיניות השתנתה ודווקא הוא בונה במנות קטנות. בשוק הפרטי המגמה הפוכה. השוק היה מבוסס בעבר על בנייה במגרשים עירוניים קטנים וזה מה שיצר את הערים המוצלחות היחידות. כיום זה שוק של חברות בנייה גדולות שכונות על שטחים ענקיים, והתוצאה היא פרוודי מגדלים של אלפי דירות הנבנים כמקשה אחת. ואת זה משרד רד האוצר רוצה לסכסד במסגרת הרפורמה."

עם או בלי משרד השיכון, ל"תכנון" יש אחריות למשבר הדיוור?

"אומרים שהסיבה היא חוסר היצע ושצריך לבנות יותר ויותר. אבל מדברים על מספרים ועל כמויות. ואף אחד לא שואל איך צריך לבנות. השיח הוא רדוד ופרפוליסטי מהצד של מקבלי החלטה טוט ורוב הגורמים האחרים. הדיבור היום על השילוש הקדוש של 'די-רת יוקרה חמישה חדרים', מרפסת שמש' ולובי שיש מפואר'. זה מה שמשכנעים אותנו שאנחנו צריכים וזה מה שמוכר, למי שיש לו במה לקנות. אין לי ספק שזה, במידה רבה, הסבר ליוקר הדיוור."

שדר היא חוקרת תולדות השיכון הציבורי, מרצה בטכניון ובמחלקה

"תוכניות שהתקבלו ובוצעו שלא בזמן ובמקומן התגלו ככישלון. למשל ערה, שהרעיון שמאחוריה היה אורבני מאוד"

משת"פית שלהם"). אף שהספר אובייקטיבי, הוא לא ניטרלי. פועל של המשרד נדון בו מזווית "אדריכלית ואורבנית" ובמבט על מיקומו במערך התכנוני הארצי. מהו הלקח מהזווית הזאת? הלקח הוא שאין לי מתכון ברוך

לתכנון שאומר: אם יעשו כך וכך, זה יפתור את כל הבעיות", אומרת שרה. "זו הבעיה של תכנון בגודל. בעבר הכוחנות של משרד השיכון הלמה את רוח הזמן, את המדינה החזקה והאמונה שצריך ואפשר היום הדבר היחיד שברור לי הוא שצריך לבנות במאסות קטנות ולאפשר שינויים, ושכל דבר לזיז ולאפשר ולמודד לקח רק בדיעבד. האם זה לקח פסימי או אופטימי? זה מבוגר. אני מקווה שהתבגרנו מ'תכנון'."

מספרה של שדר כמעט שנעי דרת התייחסות לחלקו של משרד השיכון בתכנון ובנייה מעבר לקו הירוק ולמעשה במימוש הכיבוש. תזכורת מטרידה בעניין הגיעה

בימים אלה מאגודת האדריכלים המלכותית בבריטניה, שהחליטה לנקוט צעדים להשעייתה של עמותת אדריכלים מאוחדים בני-שאל מאיגוד האדריכלים הבינו-לאומי, כל זמן שאינה מגנה תכנון ובנייה בשטחי הכיבוש. מאז ומעור לם אדריכלים הם משתפי פעולה סדרתיים עם ה"רעים", עם משרים אפלים, עריצים, טייקונים. גם אדריכלים החברים באגודה הבריטית ובאיגוד הבינלאומי בו-נים בסין וברוסיה. אלא שבנייה בשטחים היא הבעיה שלנו, והחלטה האגודה המלכותית היא הזדמנות לעמותה הישראלית להוציא מהארון את "אבל אני לא בונה בשטחים" לכדי גינוי גלוי.